

X. yüzyılın sonlarında yazdığı eserinde Halaçlar'ın dahil bulunduğu zümreye işaret etmekte, bunların Eftalitler'in bakiyesi olduğunu söylemektedir. Gerçekten de Kuşanlar'dan sonra Akhunlar (Eftalitler) Mâverâünnehir'den Afganistan içlerine kadar uzanmışlar, daha sonra Kuzey Hindistan'ı ele geçirmişlerdi. Mes'ûdî Halaçlar'ın (Harluc) Türk kavminden olduklarını (*Mürûcû'z-zeheb*, II, 124), İstahrî de çok eski tarihlerden beri Hindistan-Sicistan arasında yaşadıklarını ve şekil, kıyafet, dil bakımından Türk olduklarını söyler (*Mesâlik*, s. 245). İbn Hurdâzbih onları, Orta Asya steplerinde Karluklar'a yakın bir yerde yaşayan bir Türk kabilesi şeklinde tanıtırken (*el-Mesâlik ve'l-memâlik*, s. 28, 31) X. yüzyılda yazılan *Hudûdü'l-'âlem*'de Gazne ve yöresiyle Belh, Tohâristan, Büst ve Cûzcân'da koyun sürülerine ve meralara sahip birçok Halaç aşiretinin yaşadığı kaydedilmektedir (s. 111). Bu bilgilerden, Halaçlar'ın büyük bir bölümünün X. yüzyıldan çok önce Ceyhun nehrinin batı ve güneyine geçerek İran'ın doğu, Afganistan'ın güney kısımlarına dağıldıkları anlaşılmaktadır. İslâm orduları bu Türk boyu ile İran'ın içlerine ve Kuzey Hindistan'a doğru ilerlerken karşılaşmışlardır. Emevîler'in Sistan valisi Abdülazîz b. Abdullah'ın Büst ve Kâbil'e karşı düzenlediği seferde görev alan Türkler muhtemelen Halaçlar'a mensuptu. Saffârîler'in kurucusu Ya'kûb b. Leys de Kâbil seferinden Sistan'a dönerken yolda rastladığı Halaçlar'ı öldürüp sürülerine el koymuştu.

Sebük Tekin, İshak b. Alp Tegin zamanında Halaçlar'ın isyanını bastırması, Gazne'de idareyi ele alında da ordusunun önemli bir kısmını onlardan oluşturmuştu; nitekim onun ve oğlu Mahmûd-ı Gaznevî'nin Sâmanîler'le mücadelesinde Halaçlar'ın da yer aldıkları görülür. Hindistan'daki ilk fetihler sırasında Gazneli ordusunda bulunan Halaçlar büyük yararlıklar gösterdiler ve çeşitli iktâlar elde ederek oraya yerleştiler. Mahmûd-ı Gaznevî Karahanlılar'la mücadele ederken de ordusunda Halaç askerleri bulunuyordu. Fakat yerine geçen Mesud ile Halaç reislerinin arası dandanakan yenilgisinden sonra açılmış ve Bû Ali Kûtval Halaç bölgesine giderek onları tenkil etmiştir.

Gurlular'ın Afganistan'da Gazneliler'in yerini almalarından sonra Halaçlar bu yeni hânedanla dostluk kurdular. Muizzüddin (Şehâbeddin) Muhammed ordusuna memlûk temin ederken onlardan da faydalandı. Sencer'in Gurlu Alâeddin Ci-

hansûz'u esir ettiği savaşta (547/1152) Halaçlar da çarpışmıştı. XII. yüzyılın sonlarında tahta çıkan Gurlu hükümdarları Halaç emirlerinden güç almışlardı. Delhi Türk Sultanlığı kurulduktan sonra bu emirler yönetimde söz sahibi oldular. Moğol istilâsı sırasında Afganistan'daki Halaçlar da Hindistan'a göç ettiler. Hârizmşahlar Gurlu hâkimiyetine son verince Halaçlar onların tâbiyetine girdiler ve Hârizmşah Alâeddin Muhammed Semerkant'ı Moğollar'a karşı savunurken ordusunda görev yaptılar. Hârizmşah Alâeddin Muhammed Moğollar'a yenilince Horasan ve Mâverâünnehir'den kaçanlarla Gur, Germisîr, Gazne dolaylarında ve Hilmend boylarında yaşayan Halaçlar Peşâver'de Melik Seyfeddin Uğrak'ın etrafında toplandılar. Germisîr Halaçları'na mensup Muhammed Bahtiyâr Halacî de bunlar arasındaydı. Gazne ve Delhi'de memlûk olamayan Muhammed Bahtiyâr burada uç bölgelerindeki valilerin emrine girdi ve kendisine geniş topraklar iktâ edildi. Önce Bihâr'ı ele geçiren Bahtiyâr, Delhi Sultanlığı'nın kurucusu ve ilk hükümdarı Kutbüddin Aybeg ile görüşerek Bengal üzerine yanındaki çok az Halaç ile o zamana kadar hiçbir Türk liderinin gerçekleştiremediği akınlar yaptı ve bu geniş ülkeyi fethederek Leknevî Halaçlıları Sultanlığı'nı (1202-1227) kurdu. Halaçlar, Hindistan'da bu devletten başka Delhi Halaçlıları (1290-1320) ve Mâlvâ Halaçlıları (1436-1531) adlarıyla iki sultanlık daha kurmuşlardır.

Halaçlar'ın Moğol istilâsından sonra Orta ve Batı İran'a, Kuzey Azerbaycan'a ve Anadolu'ya giderek yerleştikleri tahmin edilmektedir; çünkü buralarda, hatırla Kırım'da dahi Halaç adını taşıyan köyler vardır. İlhanlı Hükümdarı Ebû Said Bahadır Han'ı âsi Çağatay Prensi Yasâvur'a karşı destekleyen Herat Meliki Gıyâseddin Kert'in ordusunda Halaçlar da yer almıştı. Celâyirîler'den Hüseyin b. Üveys devrinde (1356-1374) Batı İran'da bulunan Emîr Ahmed bir Halaç kabilesinin reisiydi. Timur zamanında (1370-1405) Sâve, Kum ve Kâşân'da Halaçlar yaşıyordu. XVII. yüzyılda İran'da Mughan'daki Türk aşiretleri arasında Halaçlar'ın da yer aldığı bilinmektedir. Bugünkü Halaçlar İran'ın Kum eyaletinde oturmakta ve bu bölgeye Halacistan denilmektedir. Afganistan'da yaşayan ve Peştuca konuşan Galzaylar ile (Gilyaylar) Halaçlar'ın etnik kökenlerinin aynı olup olmadığı konusu uzun süre tartışılmış, ancak kesin bir sonuca ulaşılamamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Divânü lugâti't-Türk Tercümesi, III, 415; İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, s. 28, 31; İstahrî, *Mesâlik* (de Goeje), s. 245, 253, 281; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Abdülhamîd), II, 124; *Hudûdü'l-'âlem* (Minorsky), s. 111, 347-348; Hârizmî, *Mefâtihu'l-'ulûm* (nşr. G. van Vloten), Leiden 1895, s. 119-120; *Târîh-i Sîstân* (nşr. Bahâr), Tahran 1314 hş., s. 246, 359; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 346, 373, 399, 406-407, 418, 422, 424, 431-438, 450, 452-453, 476; J. Marquart, *Erânşahr*, Berlin 1901 → (nşr. Fuat Sezgin), Frankfurt 1994, s. 251-254; Bayur, *Hindistan Tarihi*, I-III, bk. İndeks; Zeki Velidî Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş* (İstanbul 1942), İstanbul 1970, s. 149-153, 170-171, 177, 311, 363; Barthold, *Türkistan*, s. 436, 474; Enver Konukçu, *Kalaç Sultanlığı, Delhi'de Türklerin İkinci Hakimiyet Devresi: 1290-1320* (doçentlik tezi, 1977), Atatürk Üniversitesi Ed. Fak.; V. Minorsky, "The Turkish Dialect of the Khalaj", *BSOAS*, X (1940-42), s. 417-437; Emel Esin, "Butân-ı Halaç", *TM*, XVII (1972), s. 25-67; M. Fuad Köprülü, "Halaç", *İA*, V/1, s. 109-116; C. E. Bosworth, "Khaladj", *EP* (İng.), IV, 917-918.

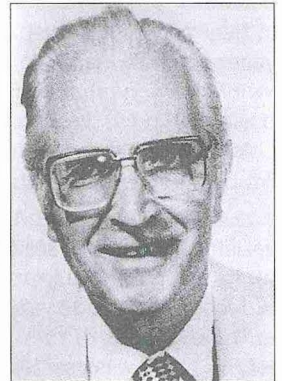

ENVER KONUKÇU

HALASI-KUN, Tibor (1914-1991)

Macar Türkologu.

Zagreb'de doğdu. 1931-1936 yılları arasında Budapeşte Üniversitesi'nde öğrenim gördü ve Gyula Németh'in yönetiminde hazırladığı "Gennadios török hitvallása" adlı teziyle doktor unvanı aldı. 1937'de Budapeşte Üniversitesi'nin Türk Filolojisi Enstitüsü'ne asistan olarak girdi ve 1942-1952 yılları arasında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Hungaroloji profesörlüğü yaptı. 1952'de Amerika Birleşik Devletleri'ne giderek Columbia Üniversitesi'nde Türkoloji öğretim üyesi, 1959 yılında da aynı üniversitenin Yakın Doğu Dilleri ve Kültürleri Bölümü başkanı oldu. 1982'de bu üniversiteden emekliye ayrıldı; 19 Ekim 1991'de New York'ta öldü.

Tibor
Halasi-Kun

1973 yılında Cumhuriyet'in ellinci yıl dönümü münasebetiyle Türk hükümetinin şeref belgesi ve 1984'te Amerikan Türk Dostları Derneği'nin şeref ödülü verdiği Halasi-Kun Macar Bilimler Akademisi'nin, Türk Tarih Kurumu'nun, Türk Dil Kurumu'nun ve Institute of Turkish Studies'in (Washington) şeref üyesi idi. Doğumunun 70. yılında eski öğrencileri ve meslektaşları onun için *Turks, Hungarians and Kipchaks (A Festschrift in Honor of Tibor Halasi-Kun)* adlı bir armağan kitabı yayımladılar (JTS, VIII, Harvard 1984). 1956-1957 akademik yılında Princeton Üniversitesi'nde misafir profesör sıfatıyla ders veren Halasi-Kun, 1932'den 1984'e kadar Türkiye'ye ve Türkler'in yaşadığı çeşitli ülkelere pek çok araştırma seyahati yapmış, ayrıca Türkiye'de on yıllık öğretim üyeliğinin yanında Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde (İstanbul) araştırmacı (1938-1939) ve kendi kurduğu Amerikan İlmî Araştırmalar Enstitüsü'nde (Ankara) başkan (1963-1968) olarak bulunmuştur.

Halasi-Kun, Türkiye'deki öğretim üyeliği sırasında Ankara'da edebî ve ilmî Macar eserlerinin Türkçe'ye çevrilmesi çalışmalarına katılmış, 1944-1957 yılları arasında Millî Eğitim Bakanlığı'nın yayımladığı Macar Klasikleri Serisi'nde on bir kitabın yayımına katkıda bulunmuştur. 1946'da Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Hungaroloji Enstitüsü yayınlarını başlatmış, 1950'de Hasan Eren ile birlikte 60. doğum yılı armağanı olarak M. Fuad Köprülü'ye sundukları *Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar* dergisinin I. cildini neşretmiştir. Daha sonra İstanbul arşivlerinde bulunan defterlerin değerlendirilmesi yolundaki çalışmalara katılan Halasi-Kun, özellikle Temes (Temeş) ve Szeged (Sege-din) sancaklarıyla ilgili kaynak ve belgelerin işlenmesine yardımcı olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'ne yerleştikten sonra da 1962 yılından başlayarak Columbia Üniversitesi'nde Publications in Near and Middle East Studies dizisini yönetmiş, Halil İnalcık ile birlikte *Archivum Ottomanicum* dergisini çıkarmaya başlamış (1969) ve daha sonra Peter Golden ile birlikte *Archivum Eurasiae Medii Aevi* dergisini kurmuştur (1975).

Eserleri. Halasi-Kun, Arap harfleriyle yazılmış bir Kıpçakça sözlüğün tıpkıbasımını (aş. bk.), A. H. Kuipers, B. Geiger, K. H. Menges ile birlikte yazdıkları *Peoples and Languages of the Caucasus* (The Hague 1959) ve hocası Németh'ten İngi-

lizce'ye çevirdiği *Turkish Grammar* (The Hague 1962) ile *Turkish Reader for Beginners*'in (The Hague 1964) dışında kitap yayımlanmamış, çalışmalarının tamamı ilmî dergi ve bazı büyük ansiklopedilerde makale ve madde olarak çıkmıştır. 1939 yılında İstanbul'da bularak *La langue des Kiptchaks d'après un manuscrit arab d'Istanbul* adıyla Macar Bilimler Akademisi'nin Bibliotheca Orientalis Hungarica dizisinde tıpkıbasımını yayımladığı *et-Tuhfetü'z-zekiyye fi'l-lugati't-Türkiyye* başlıklı eser (Budapest 1942) XIV. yüzyıldan kalma Kıpçakça bir sözlüktür. Halasi-Kun başlangıçta eseri Fransızca'ya çevirmiş, ancak adı geçen dizide yayımlanması düşünülen bu çeviri II. Dünya Savaşı yüzünden çıkarılamamıştır. Hayatının son yıllarında yaptığı İngilizce çeviri ise yine aynı dizide çıkacaktır. Halasi-Kun, Besim Atalay'ın bu yazmayı daha sonra neşretmesi üzerine (1945) "Philologica I" (DTCFD, V [1947], s. 1-37) ve "Philologica II" (a.g.e., VII [1949], s. 415-465) başlıklı yazılarında neşirle ilgili düşüncelerini açıklamış, ayrıca 1970 ve 1980'li yıllarda yine *et-Tuhfetü'z-zekiyye* ile ilgili başka makaleler de kaleme almıştır. Halasi-Kun'un aynı yıl İstanbul'da bulunduğu diğer bir önemli yazma da branşı olmadığı için üzerinde çalışmadığı, daha sonra arkadaşı Lajos Ligeti tarafından yayımlanan (1962) bir Moğolca sözlüktür. Halasi-Kun'un Beyrut'ta bulunduğu üçüncü bir yazma eser ise Yemen Resûlî Sultanı Efdalü'l-Abbas (1363-1377) adına yazılmış altı dilli bir sözlüktür. Bu sözlükte yaklaşık 1800 Arapça kelime ile bunların Farsça, Türkçe (Kıpçak-Oğuz), Rumca (Bizans), Ermenice (Kilikya) ve Moğolca (İlhanlı) karşılıkları yer almaktadır. Halasi-Kun'un Moğolca uzmanı Lajos Ligeti, Ermenice uzmanı Edmond Schütz ve Rumca uzmanı Peter B. Golden'in yardımlarıyla neşre hazırladığı eser, *The Rasûlid Hexaglot: 14th Century Vocabularies in Arabic, Persian, Turkic, Greek, Armenian and Mongolian* adı altında *Archivum Eurasiae Medii Aevi*'nin VIII. cildi olarak basılmaktadır.

Halasi-Kun'un çalışmalarının en önemlilerinin başında "Gennadios török hitval-lâsa" adlı doktora tezi gelir (*Körösi Csoma-Archivum*, I [ek cilt, Budapest 1936], s. 139-247; İngilizce'si: "The Turkish Confession of Gennadios", *Archivum Ottomanicum*, XII [1987-1992], s. 5-103). Fâti Sultan Mehmed'in emriyle İstanbul patriği Gennadios Skolarios'un hristiyan itikadnâmesinden Türkçe'ye yapılan çe-

virinin Grek harfleriyle yazılmış metnini (Arap harfleriyle yazılanı kayıptır) Türkoloji açısından inceleyen eser, XV. yüzyıl Anadolu Türkçesi'nin belli başlı yapı ve ses özelliklerini ortaya koyması bakımından büyük değer taşımaktadır. Alexandri Csoma de Körös'ün anısına çıkarılan hâtıra kitabında yayımladığı "Monuments de la langue tatar de Kazan" adlı makalesi de (*Analecta Orientalia mem. Alexandri Csoma de Körös dicata [Bibliotheca Orientalis Hungarica*, V, Budapest 1942-1947, s. 138-155]) Kazan Türkçesi açısından önemlidir. Bu çalışma ayrıca Türkçe olarak "Kazan Türkçesi'ne Ait Dil Yâdigârları: Philologica III" (DTCFD, VII [1949], s. 690-740) adıyla yayımlanmıştır (eserlerinin listesi için bk. Schütz, AOH, XLVII/1-2 [1994], s. 12-14; JTS, VIII [1984], s. VII-IX).

BİBLİYOGRAFYA :

Ö. Schütz, *In memoriam Halasi-Kun Tibor (1914-1991)*, Keletkutató 1992, s. 3-10; "In Memoriam Tibor Halasi-Kun Jan. 19.1914-Oct. 19.1991", AOH, XLVII/1-2 (1994), s. 5-14; JTS, VIII (1984), s. I-IX (Halasi-Kun özel sayısı); "Tibor Halasi-Kun", *MESA Bulletin*, XXV (1991), s. 311-312; Gustav Bayerle, "Tibor Halasi-Kun, 1914-1991", TSAB, XVII/2 (1993), s. 147-157.

HASAN EREN

HALDÜNİYYE (الجمعيّة الخلدونيّة)

Tunus'ta meşhur mütefekkir
İbn Haldûn'un adına nisbetle kurulan
bir kültür cemiyeti.

22 Aralık 1896'da kuruluş kanunu tasdik edilen el-Cem'iyyetü'l-Haldûniyye 15 Mayıs 1897'de faaliyete başlamıştır. Cemiyetin kurucuları Tunuslu Hayreddin Paşa'nın teşkil ettiği, Fransız liseleri tarzında eğitim veren Sâdîki Koleji ile Zeytûne Medresesi mezunlarıdır. Hayreddin Paşa, geleneksel İslâmî eğitime yeni bir yön vererek yabancı dillerle modern ilimlerin öğretiminin birlikte yapılmasını istiyordu. Bu gayeyi gerçekleştirmek için kurulan el-Cem'iyyetü'l-Haldûniyye fizik, kimya, zooloji, botanik, ekonomi, coğrafya, siyaset, Fransızca, modern edebiyat, tarih, hukuk gibi çeşitli alanlarla ilgili olarak basit seviyede düzenlediği dersler sayesinde halkı aydınlatmaya çalışmıştır. 1898 yılından itibaren Haldûniyye'de düzenlenen modern öğrenim Zeytûne Medresesi'nde de uygulanmaya başlanmıştır. Bunda, 12 Kasım 1898 tarihli bir kararnâme ile Fransız himaye idaresinin, Tunuslu memurların seçiminde Haldû-